

Načrtovanje in zasnova arhivskih zgradb

PREMZL, Vilibald, Archival Buildings – Planning and Design. Atlanti, Vol. 16, N. 1-2, Trieste 2006, pp. 177-184.

Original in Slovenian, summary in English

PREMZL, Vilibald, Edifici archivistici - progettazione e modelli. Atlanti, Vol. 16, N. 1-2, Trieste 2006, pp. 177-184.

PREMZL, Vilibald, Načrtovanje in zasnova arhivskih zgradb. Atlanti, Zv. 16, Št. 1-2, Trst 2006, str. 177-184.

SUMMARY

Archives are housed mostly in older buildings which are not designed for this purpose. The increase of archive material and its changing function have made the archives to appear in new functional designs. Due to its versatility, the archives material is getting more and more interesting and indispensable both to researchers and to individuals in their every day life and work. This switch and completion in the archives function have demanded two essential changes to be made. The first can be seen in demands for modern archives designs, and the second in the necessity of incorporating these public buildings into the narrower town centre, among the most significant town buildings.

Uvod

Sodobna družba si prizadeva za zbiranje, ohranitev in obnovo arhivskih gradiv. Vzrokov za to je več, saj so arhivska gradiva ne zgolj materiali z določenim pravnim statusom, so tudi izročilo za spremljanje družbenega razvoja posameznega naroda. S časovnim odmikom od nastanka arhivskih zgradb se večja potreba po njihovem vzdrževanju in novogradnji, ki jo pogojuje vse večji obseg gradiv, ki se arhivirajo. Z razvojem tehnologij in tehnike arhiviranja se spreminja tudi tehnična zahtevnost pri zasnovi, gradnji in delovanju zgradb. To dejstvo pogojuje bolj organiziran in temeljitejši pristop pri obnovi in vzdrževanju starejših arhivskih objektov kakor tudi pri pristopu k zasnovi in projektiranju novogradenj. V prispevku so podani vidiki načrtovanja umestitve v prostor, največkrat v urbano sredino mest in naselij in načrtovanja arhivske zgradbe.

Urbanistični vidik

Urbanistični vidik arhivskih zgradb je identičen vsem ostalim pomembnim gradbenim strukturam mest in mestnim funkcijam. Nedvomno so arhivske zgradbe deželnih in državnih institucij veliki in pomembni objekti. Predvsem iz preteklih stoletij so zgradbe nemalokrat izjemne arhitektonske vrednosti. Arhivske zgradbe hierarhično nižjih arhivov so bile temu primerno manjše in tudi arhitektonsko neuglednejše. Največkrat pa so arhivi posameznih institucij le del prostorov zgradb posameznih institucij.

V teoriji in stroki urbanističnega planiranja poznamo metode in tehnike planiranja, ki služijo ustreznemu lociranju posameznih funkcij odnosno njihovih objektov v mestni ali naselbinski strukturi. Kje in kako locirati posamezne vrste arhivskih zgradb zavisi od njihove funkcije in povezave s funkcijo posameznih naselij v sistemu centralnih naselij posamezne države, dežel in mest. Urbanistični načrti naselij vsebujejo vrsto tekstualnih in grafičnih prilog ter rešitev za različne časovne etape razvoja naselja, ki morajo temeljiti na realnih ekonomskih in tehničnih možnostih.

Arhivske zgradbe so redko prikazane neposredno v teh načrtih, njihova lokacija je opredeljena največkrat v sklopu tako imenovanih

centralnih dejavnosti, kamor lahko po razumevanju tega pojma uvrstimo tudi arhivske zgradbe.

Pri realizaciji plana je upoštevati, da so naselja in njih širše zaledje v nenehnem spreminjanju, njih posledic za razvoj posameznih dejavnosti ni možno niti približno predvideti ter, da je zaradi tega potrebno v strukturi naselja ravnati zelo previdno pri lociranju posameznih objektov in dejavnosti, tudi arhivskih zgradb.

Urbanistični načrti morajo biti sinteza vseh družbenih naselbinskih potreb, vseh funkcij in dejavnosti odosno njihovih nosilcev.

Pri pripravi urbanističnih in na njihovih osnovah pripravljenih zazidalnih načrtih je potrebna popolna koordinacija ustreznih strokovnjakov za posamezne dejavnosti, ki morajo poleg svoje ožje strokovnosti poznati tudi problematiko urbanističnega planiranja. V primeru arhivskih zgradb, je nujno k opredelitvi usmeritev za gradnjo pritegniti poznavalca arhivske stroke. Torej strokovnjak, ki pozna logiko zasnove in rabe arhivske zgradbe, potrebne navezave na infrastrukturalne in prometne navezave na objekt. Te potrebe pozna le strokovnjak arhivske stroke ali projektant z izkušnjami pri zasnovi tovrstne zgradbe.

Lokacijski vidik arhivske zgradbe

Veliki arhivski objekti so pomemben gradbeni element mestne podobe. Javne zgradbe, ki so praviloma pomembna arhitekturalna v mestni strukturi, lociramo največkrat na izpostavljenih lokacijah v mestnem prostoru. Tako prispevajo k oblikovanju mestne podobe. Lociramo jih ob pomembnih mestnih cestah, ob trgih mestnega prostora, v sklopu večjih zelenih površin, itd. Ali pa na večjem mestnem kompleksu, gradbenem otoku, odvisno od razpoložljivega zemljišča v mestu in obsega arhivske zgradbe.

Vsaj dvoje ciljev si lahko zastavimo z lokacijo arhivske zgradbe:

- postaviti funkcionalno najprimernejšo arhivsko zgradbo v mestni strukturi in
- postaviti arhivsko zgradbo v mestnem prostoru in v mestni podobi z najboljšo možno arhitektonsko podobo, odosno dopolniti kvaliteto mestne podobe.

Arhivske zgradbe niso več zaprte institucije omejenega dostopa ozkega kroga strokovnjakov. Različnost arhivskega gradiva je vse bolj zanimiva za širši krog uporabnikov. Zaradi tega se arhivi vsekakor uvrščajo med javne objekte, objekte ki jih uvrščamo v območja centralnih dejavnosti. To so središčni predeli mesta, ki praviloma označujejo mestno identiteto. To dejstvo narekuje posebno skrb za arhitekturo in prepoznavnost objekta.

Iskanje primerne zemljišča na mestnem območju, za pomembnejšo arhivsko zgradbo, ni lahka naloga. Urbanistični pogoji oblikovanja posameznih mestnih predelov postavljajo določene omejitve in zahteve po vskladitvi novogradnje z obstoječo stavbno strukturo. Ti pogoji lahko bistveno vplivajo na funkcionalno zasnovo objekta, stroške gradnje, stroške vzdrževanja objekta in tekoče stroške poslovanja. Vsekakor pa stroški predvidenega objekta zadevajo investitorja pri odločanju o gradnji arhiva.

Naravne in ustvarjene danosti v naselju odnosno na lokaciji predvidene gradnje arhiva vplivajo na gospodarnost investicije in na njeno zasnovu. Naravne danosti v prostorulahko delimo na tri bistvene elemente naravnega okolja: na tla, vodo in ozračje odnosno zrak ter na te elemente povezane pojave.

Tla izražajo izoblikovitost območja, imajo geomehanske in geološke lastnosti, so različnih seizmičnih značilnosti, se razlikujejo v površinskem pokrovu (vegetacija) in še v čem.

Reliefne, geomehanske in geološke lastnosti tal so faktorji, ki dodatno vplivajo na stroške gradnje. Eventuelna geomehanska nestabilnost in geološka neprimerna sestava tal zahtevata dodatna, včasih odločujoča vlaganja v sanacijo terena, v primerjavi s trdno raščenenim in stabilnim terenom. Geološko neprimerna tla in nagib terena imajo lahko za posledico dodatno in komplicirano temeljenje tal ali pa celo omejitev možnosti gradnje. Zamočvirjenost tal je tudi eden od vzrokov za oteženo gradnjo. V primeru pričakovanih seizmičnih rizikov je prav tako računati z dodatnimi gradbenimi stroški.

Hidološke razmere so pomemben vidik naravnih pogojev za gradnjo.

Voda je lahko prisotna v posredni ali neposredni bližini zazidalnega območja kot tekoča (reka hudournik) ali zajezena voda (naravno ali umetno jezero, ribnik, itd.), lahko je na območju visoka talna voda.

Zaradi posebne narave arhivskega gradiva ni nepomembna značilnost klimatskih razmer kot so pogostost megle, stopnja vlažnosti v ozračju, onesnaženost ozračja in druge klimatske značilnosti, ki lahko vplivajo na arhivsko gradivo in delo z njim v novi arhivski zgradbi. Na geografsko različnih območjih se lahko nevedene lastnosti tudi različno odražajo (temperaturne razlike, pogostost padavin, itd).

Onesnaženost ozračja se odraža v obliki prahu, dima, saj, plinov v večji ali manjši koncentraciji, ki pogojuje nastanek strupenih snovi, mikrobov v ozračju in drugih neprimernih sestavin v zraku, kar lahko vpliva na hitrejši propad arhivskega gradiva. Na razvoj vsebnosti mikrobov v ozračju ugodno vplivata predvsem stopnja vlage in toplota. Pozabiti pa ne smemo niti na osončenost območja predvidene granje in na pretežne smeri vetra ter njegovo jakost, ki

prav tako lahko vplivajo na zasnovu zgradbe ali celo primernost lokacije zanjo.

Za arhivske zgradbe pa je potrebno oceniti še možnosti elementarnih nesreč, kot so povodnji, potresi in druge ujme. Torej lokacije ob vodah zaradi možnih poplav in ali ob večjih cevovodov odpadnih voda niso najprimernejše lokacije za arhivske zgradbe, ali pa jih je zasnovati tako, da ni možnosti za eventuelen izliv vode v prostore arhivske zgradbe.

Poleg naravnih danosti so odločilne še ustvarjene danosti, ki so rezultat dosedanjega razvoja mesta ali naselja.

Dobra prometna dostopnost do zgradbe je lahko bistvenega pomena za delovanje arhiva in morebitne stroške. S prometom pa je povezan problem hrupa in dodatno onesnaževanje ozračja ter s tem povečani negativni učinki na arhivsko gradivo.

Razpoložljiva cestna, energetska in komunalna infrastruktura na zemljišču ali v njegovi neposredni bližini so pomembna postavka v načrtovanju in stroških gradnje.

Višina in pozidanost neposredna sosesčina, dejavnosti v njej ob predvideni lokaciji arhiva lahko bistveno vplivajo na mikroklimatske razmere, na osončenost in hrup ter s tem na rabo objekta za program arhiva.

Z določitvijo lokacije arhiva, je pred izdelavo gradbenega projekta je pridobiti še danosti in pogoje za njegovo načrtovanje iz urbanistične dokumentacije. Iz nje izhajajo urbanistični pogoji za načrtovanje gradbenega projekta:

- omejitve gradbene mase, dovoljene dimenzije objekta, odnosno njegovega gabarita,
- pogoji posameznih javnih služb, ki jih postavljajo na osnovi predpisanih pravic (spomeniško varstvo, komunalne gospodarske službe, itd.).

Zasnova in načrtovanje arhivskih objektov

Vseh opisanih danosti načrtovalci v procesu priprave urbanistične dokumentacije ne upoštevajo zmeraj. V zakonu o urejanju prostora v Sloveniji je za določene dejavnosti in obseg objektov predvidena le presoja posledic posegov novih objektov na prostor, nikakor pa ne presoja obstoječih razmer za novo predvideno nameravano gradnjo. Pri tako zahtevnih in specifičnih pogojih kot so arhivske zgradbe bi tovrstna študija bila dobrodošla, saj bi projektantu lahko bila v pomoč pri zasnovi zgradbe in predvidenih tehničnih rešitvah, ki kljub stvarnim razmeram na območju objekta zagotavljajo nemoteno gradnjo in delovanje arhiva ob minimalnih stroških.

Preden prepustimo arhitektonsko in gradbeno zasnovu projektantu je potrebno zasnovati programsko zasnovu objekta. Ta mora vsebovati bilanco vseh prostorov arhivske zgradbe, opozoriti na specifične funkcionalne potrebe, rešitve, obseg površin po namenu in rabi, posameznih prostorov, opredeliti interne komunikacije, itd., skratka opredeliti program potreb, prostorov, površin, tehničnih zahtev, njih vrsta, obseg in kapacitete za kasnejšo rabo zgradbe in prostorov v njej.

O tem, da poznajo prednosti in slabosti posamezne arhivske zgradbe arhivarji sami ni dvoma. Do optimalne projektne in funkcionalne rešitve arhivske zgradbe lahko pridemo z razpisom arhitektonskega natečaja ali z direktno oddajo projekta izkušenemu projektantu. Prednost razpisa javnega arhitektonskega natečaja temelji na večjem številu osnutkov arhivske zgradbe, ki jih lahko posamezni strokovnjaki, ki so za to usposobljeni presodijo, medtem ko je investitor pri neposrednem naročilu prepuščen rešitvi, ki jo izbrani projektant ponuja.

Adaptacija in prenova obstoječih zgradb v arhiv

Poznamo več vrst posegov v zgradbo, ki jo hočemo ohraniti za nadaljno rabo. *Enostavno tekoče vzdrževanje* pomeni, da le vzdržujemo posamezne gradbene elemente in celotno zgradbo, inštalacije ali opravljamo manjša tako imenovana vzdrževalna dela. Ta dela so nujna za ohranitev vsakdanjih pogojev za normalno uporabo in ohranitev zgradbe ne le starih in starejših, temveč tudi novih objektov.

Adaptacija objekta pomeni dela, ki omogočajo, da objekt, ki je v uporabi, prilagodimo novi, drugačni funkciji, novi tehnologiji dela ali pa spremenjenim razmeram, ki so pogojene zaradi zunanjih razmer ali zahtev. Včasih pogojujejo adaptacijo objekta tudi spremembe predpisov (n.pr. spremenjeni gradbeni, varnostni, požarni in drugi predpisi). Se pravi, da moramo gradbeno stanje preurediti v skladu z novimi zahtevami, predpisi ali zaradi nezadovoljivega gradbenega stanja.

Prenova zgradb pomeni, da spreminjamo gradbeno stanje celotno zgradbo, posamezne konstrukcijske elemente, inštalacije in opremo ter namensko rabo objekta zaradi dotrajanosti, opustitve predhodne rabe obstoječega objekta ali zaradi drugih razlogov. Največkrat zamenjamo po prenovi zgradbe posamezne neprimerne dejavnosti ali vso dejavnost v zgradbi ali celo na celotnem urbanem območju.

Vsekakor je slednji poseg v zgradbo najtemeljitejši in tudi najtežje izvedljiv. Največkrat se ob vsem naštetem pojavi še klasični problem odpravljanje napak kot so vlažnost v objektu, največkrat v kletnih stenah.

Vse temeljitejše spoznanje o pomembnosti historičnih zgradb za narodovo identiteto, tudi arhivskih zgradb, za ohranitev arhitekturne dediščine, kot tudi spoznanje, da je možno zmanjšati stroške vzdrževanja, tudi novo zgrajenih zgradbe z rednim tekočim vzdrževanjem objektov, je navedlo večino evropskih držav, da so pričele izvajati vrsto raziskovalnih projektov na temo vzdrževanja in obnavljanja zgradb. Obseg zgradb, za katere je potrebno v Evropi izdajati vsak dan več denarja za vzdrževanje, se nenehno veča. Računati moramo, da se s časom uvršča v spiske spomeniško zavarovanih zgradb vse več novih objektov, zgrajenih pred desetletji. In ravno arhivske zgradbe, zgrajene v tem polpreteklem obdobju, predstavljajo največkrat pomembno arhitekturno dediščino.

Z vidika ohranjanja mestne odnosno naselbinske podobe je ohranitev in vzdrževanje celotne gradbene strukture pomembna. Za ohranitev homogenosti naselbinske podobe so pomembne vse zgradbe, saj le te zagotavljajo splošno identiteto in naselbinsko podobo. In ker je pogosta praksa, da namesto novogradnje namenjajo za potrebe arhivov adaptirane zgradbe, je za primerno funkcionalno zasnovano arhiva kar nekaj težav.

Obstoječe zgradbe v mestih in naseljih so pogosto kulturno-zgodovinski spomeniki z ustrežno zaščito, ki omejuje funkcionalno prireditev obstoječe zgradbe tehnološkim potrebam arhiva. Pogosto nastopa pri adaptacijah obstoječih objektov problem vzpostavljanja povezave med arhivskim skladiščem, delovnimi funkcionalnimi prostori in upravnim delom ter zagotavljanja možnosti prostorskih kapacitet v kasnejšem obdobju rabe objekta. Dodatni problem je v primeru zgradb starejšega datuma njihova nosilnost.

Tehnični vidiki varovanja arhivskega gradiva pri zasnovi objekta

V predhodnih poglavjih je že bil podan vidik naravnih in ustvarjenih danosti pomembnih za arhivske zgradbe. Pri novogradnjah je možno problem *osončenja* in *naravne osvetljenosti* uravnavati z zasnovo tlorisa, kjer so na južni in zahodni strani locirani prostori, kjer je svetloba zaželjena ali z ustrežno arhitektonsko in konstruktivno rešitvijo okenskih odprtin v obsegu, ki je primeren. Toda hkrati je v sklopu zasnove objekta predvideti tudi rešitve električne napeljave in *umetne svetlobe* v arhivskem skladišču in v vseh ostalih funkcionalnih prostorih objekta. Za rešitev osvetljave obstajajo danes tehnične rešitve, ki omogočajo prodor potrebne dnevne svetlobe globoko v globino stavbe skozi več etaž. Pravilno rešitev razsvetljave lahko zagotovi zgolj strokovnjak zanj v tesnem sodelovanju s projektantom zgradbe.

Pomemben vidik pri varovanju arhivskega gradiva, ki ga moramo zasnovati že v fazi načrtovanja zgradbe arhiva, so *klimatske razmere* v arhivu. Znani so problemi vlage in arhivskega gradiva, visoke *temperature in prahu*. Reševanje tega problema je potrebno urediti s

primernim in funkcionalnim potrebam prilagojenim prezračevanjem. Primerne klimatske razmere preprečujejo nekontroliran razvoj mikroorganizmov, ki ogrožajo arhivsko gradivo. Načrt prezračevanja celotne zgradbe je uskladiti z lokalnimi mikroklimatskimi razmerami, ki so od lokacije do lokacije celo na krajših razdaljah različne. Tudi za prezračevanje je potreben poseben projekt, pripravljen v sodelovanju z izkušenimi arhivskimi delavci, strokovnjakom za prezračevanje in ogrevanje in projektantom zgradbe.

Naslednji vidik zaščite arhivskega gradiva in arhivskih zgradb je *protipožarna zaščita*. Pri pripravi protipožarne zaščite je upoštevati takšne rešitve gašenja ali preprečevanja nastajanja požarov, ki preprečujejo poškodbe arhivskega gradiva v primeru gašenja požara z vodo. Izkušnje ob priliki gašenja požarov z vodo so slabe, saj je gašenje povzročilo običajno večjo škodo arhivskemu gradivu kot sam požar. Pri protipožarni zaščiti je dati prednost konstruktivnim rešitvam in gradivom pri opremljanju objekta, ki zmanjšujejo požarno ogroženost in snovem za gašenje požara, ki pri gašenju ne povzročajo škode arhivskemu gradivu. *Protipožarni sistem* v objektu mora biti prilagojen posameznim funkcionalnim sklopom objekta in dejavnostim v njem ter temeljiti na požarnih sredstvih, ki ob uporabi ne ogrožajo arhivskega gradiva. Predvsem pa mora biti z internim pravilnikom zagotovljena minimalna uporaba odprtega ognja (kuhanje, kajenje) v objektu arhiva.

Protipoplavna zaščita mora biti zasnovana na preprečevanju morebitnega vdora vode pri neurjih ali drugih ujmah v projektnih rešitev. Najčešče gre za vsklajevanje višjih nivolet prostorov z arhivskim gradivom in nivelete ocenjene ogroženosti zaradi vdora meteorne ali odpadne vode iz hišne ali zunanje kanalizacije. Za tak primer mora biti zagotovljen hiter odtok vode iz prostorov objekta v katerem arhivsko gradivo je in kjer so vodovodni priključki iz utemeljenih funkcionalnih potreb.

Protivlomna zaščita je posebno poglavje varovanja arhivskega gradiva, ki predstavlja posebni interni režim. Tudi za te primere mora biti zagotovljen poseben načrt protivlomnega varovanja, ki upošteva stopnjo ogroženosti gradiva različne vrednosti. V samem gradbenem izvedbenem projektu morajo biti eventualne rešitve s trezorji zajete.

Tehnološki vidik hranitve gradiva, opreme zanj in zasnova objekta

Spreminjajoče se tehnologije za varovanje in hrambo arhivskega gradiva zahtevajo nenehno prilagajanje zasnove arhivskega objekta. Postopki fotografranja, skeniranja in kopiranja gradiva in pripadajoči mediji se spreminjajo, z njimi pa tudi pogoji shranjevanja. Vsi postopki in mediji imajo omejeno dobo obstojnosti, pa še zgolj ob posebnih pogojih, ki jih je upoštevati pri funkcionalni organizacijski in programski zasnovi za objekt arhiva. To zahteva posebne oblike in tehnologije varovanja in zagotavljanja delovnih pogojev v

prostorih-delavnicah, kjer se ti procesi odvijajo. Pri zasnovi potrebnih prostorih in njihovem obsegu glede na pričakovan obseg dela je nujno posvetovanje s strokovnjakom, ki gradivo pripravlja v arhivu. Tudi pri tem delu je namreč potrebno zagotoviti inštalacije in pogoje za delo z arhivskim gradivom.

ZAKLJUČEK

Arhivske zgradbe lahko uvrstimo v specifične in po arhitekturni zasnovi zapletene javne zgradbe. So objekti, ki so namenjeni različnim uporabnikom: arhivskim delavcem, ki upravljajo z arhivi, ljudem, ki jim je arhivsko gradivo osnova za njihovo poklicno dejavnost in občasni uporabniki arhivskega gradiva v uradne ali ljubiteljske namene in potrebe. Praviloma pa so novejšje arhivske zgradbe tudi razstavišče za občasne razstave in predstavitve aktualnih gradiv.

Vsem tem namenom je potrebno zasnovati funkcionalno primerno arhivsko zgradbo. Ta mora biti primerno dimenzionirana v obsegu, ki zagotavlja hrambo in obdelavo arhivskega gradiva, ki ga je zaradi razvoja medijev in sredstev vsak dan več, za daljši čas. Lokacija in zemljišče za zgradbo arhiva mora nuditi možnost naknadne razširitve odnosno ravoja. To lahko zagotovi le novogradnja, vse ostale rešitve zavestno prenašajo problem razširitve v kasnejša obdobja in v prostorske slabe rešitve. Pri izboru zemljišča moramo imeti na skrbi možnost razširitve objekta ali možnost etapne gradnje. Dejstvo je, da se vse bolj zavedamo pomena arhivskih gradiv, ki jih je vsak dan več in vse bolj so raznolika. Zaradi tega je potrebno pri zasnovi in oblikovanju arhivskih zgradb pomisliti na to.

LITERATURA

KLASINC, P.P.: *Materialno varovanje klasičnih in novih nosilcev informacij v arhivih*, »Sodobni arhivi«, posebna izdaja št.2, Maribor 1992

LYNCH, K.: *The Image of the City*, Massachusetts Institute of Technology, Cambridge, Massachusetts, 1972

CURDES, G.: *Stadtstruktur und Stadtgestaltung*, Verlag W. Kohlhammer, Stuttgart Berlin Köln, 1997

PREMZL, V.: *Konfliktnost ciljev prostorskega razvoja in varstva okolja*, ARAM, d.o.o., Maribor, 1994